https://doi.org/10.37919/0201-419X-2026.104.6
УДК: 811.161.2'42:82-1:355.01

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *СВІЙ / ЧУЖИЙ* У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПРО ВІЙНУ

ЮЛДАШЕВА
Людмила Петрівна,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького;
б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031;
e-mail: 1alimduyl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6561-8827

Liudmyla
YULDASHEVA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Candidate, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy;
81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy 18031, Ukraine;
e-mail: 1alimduyl@gmail.com

У статті виділено і проаналізовано засоби вербалізації універсальної концептуальної опозиції «свій – чужий», спроєктовані на особливості мови сучасної української поезії про війну. Доведено, що в поетичному дискурсі відповідні образи зазвичай є смисловими та аксіологійними центрами тексту. Визначено основні лексико-семантичні стратегії репрезентації «свого» і «чужого». Унаочнено, як мовні засоби реалізації цієї опозиції формують поляризовану картину світу, у якій поетичне слово виконує функцію ціннісного моделювання досвіду війни.

***Ключові слова**: воєнний поетичний дискурс, опозиція «свій – чужий», вербалізація, аксіологія, лексико-семантичний маркер.*

Одна з ключових смислотвірних категорій українського воєнного дискурсу – опозиція «свій / чужий», що в умовах військового протистояння України і Росії та загроженості життю як такому має характерне лексико-семантичне текстуальне вираження, що відображає ціннісні пріоритети буття не лише окремих людей, але й народу, нації.

© Видавець Інститут української мови НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією Creative Commons: CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Увага до поетичних текстів, у яких вербалізатори концептів «війна» та «свій / чужий» перехрещені, визначена потребою вивчення механізмів формування й загостреного прояву колективної ідентичності. Попри значну кількість праць, присвячених воєнному дискурсу загалом, системний аналіз мовних засобів реалізації цієї опозиції в поетичному тексті потребує подальшого осмислення з огляду на сучасні когнітивні й дискурсивні підходи.

Метою праці є аналіз засобів вербалізації концептуального протиставлення «свій / чужий» у мові сучасної української поезії про війну. За матеріал дослідження обрано поетичні тексти відповідної проблематики, зібрані з відкритих цифрових джерел, передусім із соціальних мереж «Instagram» і «Facebook».

Зауважимо, що проблема вивчення концептуальної опозиції «свій / чужий» в українському мовознавстві має давню історію. Цей феномен активно досліджують у контексті етнолінгвістики, когнітивної семантики та лінгвостилістичного аналізу художнього й публіцистичного дискурсів. Опозицію аналізують як базовий фрагмент мовної картини світу та аксіологійно марковану дихотомію (Т.Ф. Семашко [Семашко 2014]), як опозицію в складі концепту *war / війна* (І.О. Стаднік [Стаднік 2015]), як чинник формування національної ідентичності (Г.П. Ковальова [Ковальова 2011]), а також як елемент дискурсивної експресії (О.П. Дубчак [Дубчак 2009]).

У працях Е. Бенвеніста, Г. Тажфела, Т. ван Дейка, Дж. Лакоффа, Р. Водак доведено, що в кризових, зокрема воєнних, дискурсах зазначена опозиція стає морально й ідеологійно навантаженою. З погляду соціолінгвістики і дискурс-аналізу зарубіжні лінгвісти структурують опозицію «свій / чужий» за участі протиставлюваних займенників як маркерів особистісної ідентичності «я / інші», «мене / їх», соціально-просторових операторів ідентичності «я – член групи / я – поза групою» тощо. Наприклад, зауважують, що в ідеологійному дискурсі бінарна модель *ми / вони* є універсальним когнітивним стереотипом, за допомогою якого мова «організовує колективну ідентичність і межі соціальної солідарності» [Van Dijk 1998: 67]. Для воєнного дискурсу, за спостереженням Т. ван Дейка,

характерна редукція складної соціальної реальності до протиставлення двох груп. Схожих поглядів дотримуються Дж. Лакофф та М. Джонсон, які в межах когнітивної лінгвістики трактують опозицію «свій / чужий» як вияв концептуальних метафор колективної ідентичності. На думку вчених, мова конфлікту активує «фрейми належності», у яких соціальні групи осмислено за допомогою просторових, тілесних і родинних моделей [Lakoff & Johnson 2003: 15]. За таким підходом *свій* корелює з образом внутрішнього простору, водночас *чужий* – із зовнішнім, маргінальним або загрозливим.

З урахуванням української і зарубіжної наукової традиції можемо констатувати, що концепт «свій / чужий» зараховують до універсальних і водночас до культурно специфічних механізмів мовної інтерпретації війни. Тому дослідження способів вербалізації опозиції «свій / чужий» посідає чільне місце в лінгвістичних, когнітивних і дискурсологійних студіях у посилюваних кризових і конфліктних дискурсах.

Мова сучасної української поезії періоду воєнного лихоліття засвідчує, що в ній стрижневим актуалізатором концептуальної опозиції є займенник СВІЙ: *Моя армія пише вірші та малює гуашшю / Вона одразу відчуває хто є* ***свій****, а хто точно не з наших* (В. Шевченко). Як інтимізувальне слово, займенник-епітет *свій* виступає маркером внутрішньогрупової ідентифікації, що ґрунтована не на формальних ознаках, а на спільному морально-психологічному досвіді війни, психологічній солідарності. Протиставлені *свої* та «не з наших».

Опозиційні в аналізованих текстах *свій* і *чужий* простори: географічний образ *своєї країни* та *країни ворога*, що принесла смерть, ворожнечу, агресію, руйнацію. Як «своя», природно, означена *Україна*, що є простором дому й колективної ідентичності. Текстуально зближені два ідентифікатори – колективного «ми» та спільного простору «Україна», що, як тепер пригадуємо, стали наскрізними для масмедійного і культурно-мистецького простору: *Всім доброго вечора! / Ми з* ***України!*** (В. Міхалевський). Метонімійне ототожнення «людина – місце її проживання» втілюють у мові поезії топоніми, що заміщують означення конкретного населення. Географічна, національна, соціально-психологічна ідентичності зливають-

ся в маркері «ми»: *Ми – **Суми** і **Харків**, і острів **Зміїний**, / Ми – **Київ, Чернігів, Херсон і Ірпінь**!* (В. Міхалевський). Отже, «свій» простір постулюється як цілісний, нероздільний.

Однією з найвиразніших семантико-стилістичних стратегій вербалізації концептуальної опозиції «свій / чужий» у сучасній поезії війни є сакралізація образу *своїх* і демонізація *чужих.* Прикладами цього явища є метафоричні контексти, коли воїни прямо ототожнені з янголами або божественними захисниками: *Це кіборги? – Ні, **ангели без крил**… / Це люди, що зрослися із бетоном…* (Г. Верес); *Мій **янгол** носить форму ЗСУ* (Т. Юзвяк). Тут метафора *ангели без крил* знімає опозицію між людським і надлюдським, водночас остаточно закріплює позитивну аксіологійну маркованість *свого*.

Зіставлення воїна-захисника з янголом переносить воїна з площини суто людської в трансцендентну: ***Білим Янголом** називаю. / Знову хижий літак горить!* (Н. Бугай). Слово-образ *Білий Янгол* є символом чистоти, захисту й вищої справедливості, а знищення ворожої техніки осмислено як наслідок сакральної дії.

Згадаємо, що орієнтовно від 2014-го року актуалізоване слово «кіборг» на позначення воїна з надзвичайними фізичними властивостями, що й підтверджує текстуальний епітет-ідентифікатор: *Я – **Кіборг! Кіборг я – надзвичайна людина**, / Та із плоті і крові таки* (П. Мандзюк). Попри те, що в прямому значенні слово не є антропонімом, номінативна метафора *кіборг* парадоксально акцентує саме на людській вразливості і силі духу, перетворюючи *свого* на символ незламності. На сьогодні СУМ-20 подає таке значення як переносне, пор.: «2. *перен*. Воїн, що відрізняється винятковою стійкістю, відвагою, готовністю до самопожертви і т. ін.» (СУМ-20: 1318).

Вторинна номінація воїнів – *едельвейси* (за назвою гірської квітки як знака чистоти, висоти й жертовної відданості). У тексті Г. Бабича *свої* постають як ті міфічні істоти, які спускаються з гір, тримаючи небо над світом: *Ти бачиш, тримаючи небо у серці, / Спускаються з гір «**Едельвейси**»!* Слово-образ *едельвейс* як природоморфна метафора в контексті воєнної риторики формує піднесений образ захисників.

Ряд поетичних номінацій на позначення «чужих» формують лексеми, характерні для лексико-тематичного простору «війна», а саме *ворог, окупанти, розбійники*, а також лайливі назви – вторинні номінації (*паскуди, таті, бузувіри*), які в межах мінімального поетичного контексту можуть бути протиставлені СВОЇМ (*брат, до нас*): *Кожен іншому* ***ворог****, / кожен кожному* ***брат*** (А. Хромов), *Прийшли* ***окупанти*** *до нас в Україну – / форма новенька, воєнні машини…* (Т. Боровок).

Негативно марковані назви «чужого» – ворожого, агресивного і деструктивного – простору, що входять за граматичними ознаками у структуру порівнянь, метафоричних епітетів, вторинних номінацій на позначення доцивілізаційних, обмежених, занепадницьких умов життя. Вони актуалізовані в поезії О. Слоньовської: ***росія*** *ж, як* ***холера і чума****, / Присутня явно або хоч в підтексті*; ***Печерна расєя*** *хоче війни!*; *Живіть у власному* ***болот****і, / Паскуди, таті, бузувіри!* Виокремлюємо стилістично знижений контекст, у якому російський простір представлено приреченим на занепад: *Цей* ***дохлий динозавр*** *–* ***росія****, / Ввібравши за століття їдь, / Із кожним роком лиш мерзіє, / Гниє, смердить, усе труїть* (О. Слоньовська). У цій метафорі країна ворога постає як геополітичний рудимент, неспроможний до розвитку й приречений на зникнення, загальний смисл підсилюють словесні образи неприємного одоративного сприйняття.

Як уже зазначено вище, словесний образ *чужого* послідовно формується за допомогою демонізації – прямого або опосередкованого ототожнення ворога з дияволом, пеклом, інфернальними силами. Таке асоціативно-образне моделювання знімає з противника статус людини й ототожнює його з абсолютним злом: *Регоче* ***диявол****. І встає з руїн / Сивий Янгол українського пекла* (Л. Костенко); *І* ***демон*** *з* ***пекла*** *див, рубав вогнем* (С. Онуляк-Мінтенко); *Розбійники,* ***пекельна чорна тьма*** *– / Дух ницості, совіцька КолимА* (О. Слоньовська). Диявол асоціюється з руйнівною силою, проте навіть пекельний простір для ворога – це *свій* для захисника рідної землі – ***Янгола українського пекла***.

У поезії періоду початку повномасштабного вторгнення простежуємо виразні маркери метафізичного виміру ворога:

Ми усе здолаємо і вистоїм! / Потім ще і рештки приберем / Тих усіх, котрі були тут прислані / ***Вузькооким лисим упирем*** (О. Ірванець). Зокрема лексема *упир* (лідер ворогів) як вторинна номінація ворога означує істоту, що не належить до людського світу.

Як вже засвідчили наведені приклади з мови поезії, що народилася в перші місяці воєнного протистояння Росії та України, метафоризація – один із ключових лексико-семантичних механізмів вербалізації концептуальної опозиції «свій / чужий». Вона не лише посилює емоційний вплив тексту, а й формує чітку онтологійну межу між двома світами.

Невипадково актуалізовано в аналізованій поезії асоціативне ототожнення ворога з ордою, ординцями. Це історизми (‘1. *іст*. Об’єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів. 2. *перен*. Безладний, неорганізований натовп’ (СУМ-11 V: 742)) на позначення кількісної переваги ворога, що на початку повномасштабної війни викликало страх, підсилювало відчуття загрози життю, апокаліптичні образи, пробуджувало історичну пам’ять про минулі насильницькі навали і посіяний хаос. Зауважмо, як ординцям протиставлене поняття «народ», у внутрішній формі якого національний ідентифікатор: ***Ординці*** *нищать села і міста, / Та у боях запеклих і жорстоких /* ***Народ*** *на захист Батьківщини встав* (М. Савенець); *На порозі стоїть* ***Орда****, / сусід риє нам всім могилу…* (А. Дмитрук). Номінація *орда* вбудувала сучасну війну в історичну парадигму повторюваних, «передбачуваних» загроз.

Не менш промовистий в означенні «чужого» міфологічний образ іуди, словесний образ морального виміру, символ відчуження, зради: *У сльозах наше горде майбутнє. / І ще ходять по світу* ***іуди*** (О. Слоньовська).

Важливими виявами рухомості межі між «свій» – «чужий» є замовчування і приховування як форми відчуження. Так, у поетичному тексті О. Слоньовської історичний момент, який українська нація пережила на початку повномасштабної агресії, окреслено за допомогою фразеологічного образу глобальної байдужості: *США майже* ***спить****. Європа* ***ловить гави****, / А ти, Вкраїно, щось сама роби!* Тут мовчання

та бездіяльність зовнішніх учасників маркують їх як умовно *чужих*, навіть за відсутності прямої ворожості. Спільнота, що не реагує на трагедію, опиняється поза простором «своїх», оскільки не поділяє спільного болю та відповідальності. У вірші К. Лук'яненко синонімічний ряд нанизуваних дієслів створює градацію, що посилює соціальний контекст поетичних рядків, у яких означена модель поведінки під час війни: *Хтось* ***сховався****, хтось* ***втік****, хтось лишився, / Хтось на фронті стоїть за свободу, / Хтось працює****, а хтось перевзувся** */ І чекає свою нагороду*. У такому контексті займенник «хтось» маркує «чужих», що протиставлені суспільному «ми», тобто «своїм», об'єднаним усередині національного простору.

Отже, власне лексичні, лексико-семантичні особливості мови поезії, опублікованої на початку повномасштабного вторгнення, засвідчують актуалізацію концептуальної опозиції «свій / чужий», без якої неможливо окреслити ціннісні координати буття, оцінку ворога і самих себе в критичній ситуації. Лексеми із внутрішньою формою *свої*, *своє* актуалізують у контекстах експресію 'близькість', 'людяність', 'захист', 'спільність', підсилюють асоціацію із сакралізацією реалій. Натомість поетизми з внутрішньою формою *чужий* посилюють емоції ворожості, дегуманізації, загрози та руйнації, вони спрямовані почасти на демонізацію *чужог*о.

Дубчак О. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» у сучасному українському дискурсі: дис. … канд. філол. наук. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009.

Ковальова Г.П. Опозиція «свій – чужий» у мовній картині світу. Луганськ: ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2011.

Семашко Т.Ф. Межі дихотомії «свій» – «чужий» в аспекті етнічної стереотипізації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство.* 2014. Вип. II(24). С. 237–242.

Стаднік І.О. Опозиція «свій / чужий» у складі концепту war / війна (на матеріалі поетичних творів, присвячених військовим подіям в Україні, та англомовних перекладів). *Одеський лінгвістичний вісник.* 2015. Вип. 6. Т. 2. С. 98–102.

Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003.

Van Dijk T.A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage, 1998.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. V.

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. Науковий керівник проєкту В.А. Широков; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ: Наукова думка, 2010–2026. https://sum20ua.com/?page=2121&searchWord=орда&wordid=67143

REFERENCES

Dubchak, O. (2009). Conceptual opposition “own” – “alien” in modern Ukrainian discourse: Candidate thesis in Philology. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova (in Ukr.).

Kovalova, H.P. (2011). Opposition “own” – “alien” in the linguistic worldview. Luhansk: LNU im. T. Shevchenka (in Ukr.).

Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors we live by. Chicago: University of Chicago Press (in Eng.).

Semashko, T.F. (2014). Boundaries of the dichotomy “own” – “alien” in the aspect of ethnic stereotyping. *Scientific notes of Ternopil national pedagogical university. Series: Linguistics, II(24),* 237–242 (in Ukr.).

Stadnik, I.O. (2015). Opposition “own / alien” within the concept war (based on poetry about military events in Ukraine and English translations). *Odesa linguistic bulletin, 6(2),* 98–102 (in Ukr.).

Van Dijk, T.A. (1998). Ideology: A multidisciplinary approach. London: Sage (in Eng.).

LEGEND

СУМ-11 – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. (1970–1980). Vol. V. Kyiv: Naukova dumka.

СУМ-20 – Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vols. (2010–2026). Scientific director of the project V.A.Shyrokov; NAS of Ukraine, Ukrainian Language and Information Fund. Kyiv: Naukova dumka. https://sum20ua.com/?page=2121&searchWord=орда&wordid=67143

Стаття надійшла до редакції / Received *07.02.2026*
Прийнято до друку / Accepted for publication *19.03.2026*
Статтю опубліковано / Published on *30.06.2026*

Liudmyla Yuldasheva

VERBALIZATION OF THE CONCEPT “OWN” / “ALIEN” IN CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY ABOUT THE WAR

The article conducts a linguistic analysis of the verbalization of the conceptual opposition “own” / “alien” in contemporary Ukrainian war poetry. It demonstrates that in the conditions of wartime discourse, this dichotomy shifts from a background cognitive model to the status of a semantic and axiological center of the text, determining the principles of imagery organization, subject identification, and linguistic evaluation. The “own” / “alien” opposition is considered a universal mechanism for categorizing social experience, which, in war-period poetic language, gains particular interpretive and text-forming activity. The key lexical-semantic strategies for representing the “own” and “alien” are analyzed: identification nominations, spatial-geographical markers, axiologically loaded vocabulary, sacralization of the image of the defender, and demonization of the image of the enemy, zoomorphic and apocalyptic metaphors, dehumanization models, and symbolic elevation. Particular attention is paid to the dynamic nature of the boundary between “own” and “alien”, which in contemporary poetry is defined not only by belonging but also by ethical stance, behavior, and forms of participation or withdrawal. It is shown that the linguistic means of realizing this opposition form a distinctly polarized picture of the world, in which poetic language performs the function of value-based structuring of wartime experience. The research material consisted of texts of contemporary poetic works about the war, collected from open digital sources – primarily from social media such as Instagram and Facebook, where modern wartime poetry is actively present. Methods of lexical-semantic, contextual-interpretative, and discourse analysis were applied.

Key words: war poetic discourse, “own” / “alien” opposition, verbalization, axiology, identity, lexical-semantic markers, sacralization, demonization.